

II. AUDITIVNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI U HRVATSKOM I POLJSKOM JEZIKU*

Pragmemi i pragmafrazemi jedinice su pragmatike; pragmemi su jedinice na razini leksema, a pragmafrazemi na razini frazema. Njihov je zadatak pružanje leksemima i frazemima – pa i čitavim rečenicama – dodatnoga, pragmatičkoga značenja koje se prema A. Awdiejewu sastoji od emotivne, (ekspresivne), modalne i ilokutivne funkcije. Ove funkcije mogu biti iskazivane eksplicitno (na površinskoj strukturi) ili implicitno, skriveno u dubinskoj strukturi iskaza (Awdiejew, 1983:53-55). Emocionalnom obojenošću riječi govornik djeluje jače na slušatelja, modalna funkcija služi govorniku za uspostavljanje i pokazivanje njegova odnosa prema sadržaju govora, a ilokucijom govornik sugerira slušatelju da izvrši njegovu nakanu. Na ta tri načina govornik djeluje na slušatelja, a slušatelj uspostavlja svoj odnos prema govorniku i sadržaju njegova govora te donosi svoju odluku kako će reagirati na dotičnu govornu situaciju. Osnova govora je dijalog pa se i auditivni znakovi mogu podijeliti na *ekspresivne* (koje izgovara govornik) i *impresivne* (koje čuje i prima slušatelj).

Auditivni pragmemi i pragmafrazemi doživljavaju se i razumiju putem slušne percepcije do koje dolazimo preko organa ušiju. Po načinu izražavanja možemo ih podijeliti u tri stupnja: 1. ekstralingvistički znakovi (geste) kojima govornik želi proizvesti pojačani efekt slušanja ili prekid razgovora sudionika komunikacije; 2. paralingvistički znakovi kojima govornik pokazuje svoje emotivno stanje: smijehom, plačem, ironičnom intonacijom, kašljanjem ili nakašljanjem, šmrcajem, govorenjem kroz nos, mrmljanjem; 3) govorni (verbalni) znakovi kao glasovna realizacija prijenosa poruke i opisa ekstra- i paralingvističkih znakova.

1. Ekstralingvistički auditivni znakovi

Znakovi koje u komunikaciji izvodimo pokretima mogu biti samostalni ili prate verbalne znakove. Takvi se znakovi stoga zovu izvanjezični ili ekstralingvistički znakovi, a ako se odnose na slušni osjet, zovemo ih ekstralingvistički auditivni znakovi.

* Prvo poglavlje teksta poslano je u obliku članka z a međunarodni skup u Tuzli u rujnu 2007. godine pod naslovom: *Auditivni pragmemi i pragmafrazemi u poljskom i hrvatskom jeziku.*

Pokretima se mogu izraziti tri geste povezane sa slušnom zamjedbom.

1.1. Prva je **gesta slabe čujnosti** kojom komunikator želi pokazati da dobro ne čuje ono što je govornik htio reći. Može to biti posljedica njegove gluhoće, šumova u kanalu ili odbijanja da čuje poruku. Ta gesta prima se očima, dakle ona je vizualan znak, ali njezino je značenje usmjereno slušanju i izvodi ju slušatelj. Opis pokreta koji se pritom vrši ima nekoliko kinema (jedinica kineziologije, znanosti o pokretu):

- stavljanje kažiprsta i srednjaka na vrh ušne školjke;
- izvijanje ušne školjke od glave tako da se dobije efekt tzv. klempavih ušiju;
- okretanje toga jednoga uha prema zvučnome izvoru;
- zakretanje glave u stranu. Ovu gestu mogu pratiti različiti govorni činovi kojima slušatelj podupire značenje geste, kao npr. *oprostite, nisam dobro čuo/čula; kako, molim? možete li ponoviti? što si rekao/rekla? ne čujeem!* (polj. *przepraszam, nie słyszałem; jak to było? czy mógłby/mogłaby pan/pani powtórzyć? co powiedziales/powiedziales? nie słyszęęę!*). Svim ovim govornim činovima slušatelj želi da govornik ponovi svoj iskaz ili da pojača svoj glas, a izbor pojedinoga govornog čina ovisi o govornoj situaciji i o međusobnom odnosu komunikatora. Osim kažiprstom može se izvoditi i dlanom.

1.2. Druga je gesta suprotna prvoj, tj. njome slušatelj govornika želi potpuno ušutkati ili smanjiti jačinu njegova glasa. To je **gesta ušutkavanja** pomoću:

- stavljanja kažiprsta okomito na usne, čime se zahtijeva od govornika da zatvori usta. Ovisno o situaciji i ova gesta može biti popraćena zvukovnim ili glasovnim dodatcima. Ovdje postoje male razlike između hrvatskog paralingvističkog zvuka *psst* i poljskog oblika koji uz *psst* ima još i *tśśś* (što se izgovara kao *ćććć* jer je to početni fonem riječi *cicho – tiho*).

Na višem, leksičkom stupnju ova gesta može biti popraćena leksičkim pragmemima: *tiho, tiho budi, tišina, molim/o tišinu, šuti, začepi gubicu, zaveži* (polj. *cicho, cisza, proszę/ prosimy o ciszę, cicho bądź, milcz, zamilknij, zamknij buzię, zamknij się*). Raspon ovih zahtjeva ide od molbe do naredbe i uvrjede.

1.3. Treću gestu slušatelj izvodi kada ne želi čuti što će govornik reći. To je **gesta odbijanja slušanja** koja ima dva kinema:

- kinem čepljenja ušiju, što se izvodi stavljanjem obaju kažiprsta u uši, čime se sprječava ulazak zvukova u slušne organe osobe koja gestu izvodi.

Drugi kinem može biti:

- odmicanje glave u stranu, čime se prekida i vizualna komunikacija s govornikom. Uz ovu gestu slušatelj se može obratiti govorniku ovim riječima:

nemoj dalje govoriti, ne želim te slušati, neću to dalje slušati (polj. *nie mów dalej, nie mogę tego słuchać, nie chcę tego dalej słuchać*).

Ove geste mogu biti popraćene glasom, ali se razumiju ako se izvode samo vizualnim znakovima. Ubrojili smo ih u auditivne geste jer se pomoću njih utječe na pojačavanje ili smanjivanje jačine glasa.

2. Paralingvistički auditivni znakovi

Ovi se znakovi u literaturi različito nazivaju. U književnosti se zovu proizvodijskim znakovima, u lingvistici ih Guberina (1986.) naziva «vrednotama govornoga jezika», a u psihologiji (npr. Rot) i psiholingvistici obično se rabi naziv «paralingvistički znakovi» (usp. Campbell 2007). Potonji termin je najbolji zato što su to znakovi koji dolaze paralelno uz lingvistički znak (leksem), ali se izražavaju neartikuliranim zvukovima. L. Pszczołowska ih ovako opisuje i nabraja: «... pojave kao što su intenzitet usmenog izričaja, visina tona i intonacijska linija – u slučajevima kad nisu ovisne o fonološkoj i gramatičkoj organizaciji: različita glasanja koja kadšto tvore temelje iskaza, a istodobno utječu na boju glasa jesu: smijeh, jecanje, krika, vriska i sl. (u kazalištu u takvim se slučajevima čak rabi sintagma ‘govoriti kroz plač’ ili ‘govoriti kroz smijeh’); nadalje – tempo govora, njegova ritmičnost, ‘nesistemski’ akcenti, razne artikulacijske značajke i izvansintaktičke pauze. I napokon, javlja se cijeli niz zvukova koji prate i prekidaju govor: značajno nakašljanje, kašljanje, zviždanje kao znak divljenja, prezrivo otpuhivanje, valorizacijsko mljaskanje, zamuckivanje u traženju prave riječi. Na granici između tih pojava i jedinica jezičnog koda nalaze se najrazličitije neverbalne interjekcije.» (str. 279). Ova autorica razlikuje dvije skupine paralingvističkih znakova: jedni (glasovne i izgovorne značajke, intonacija, tempo, ritam i negramatične stanke) ne mogu postojati bez govora, dok drugi mogu, ali ne moraju pratiti govor te mogu nastupati samostalno, neovisno o jezičnome iskazu (to su paraleksički znakovi: «nejezične kombinacije zvukova, zvukovi koji prekidaju govor, izvanverbalne interjekcije», ibidem, str. 280).

Drugi kriterij podjele ovih znakova odnosi se na utjecaj svijesti prilikom njihova rabljenja pa ih možemo podijeliti na nesvjesne ili automatske (koje rabimo bez utjecaja svjesnosti, ali često ovisno o situaciji) i svjesne (koje možemo rabiti kad god zaželimo).

2.1. Prvi tip paralingvističkih znakova koje rabimo nesvjesno, neovisno o našoj volji, automatski, odnose se na reakciju našega organizma na vanjske podražaje. Tako npr. kašljemo i kišemo, a glas nam je promukao ili nazalan kad smo prehladeni; plačemo, uzdišemo i jecamo kad smo žalosni; smijemo se kad čujemo što smiješno.

2.2. Međutim, mnoga ova biološka stanja organizma možemo izvoditi i svjesno pa tako postoje različiti tipovi smijeha ili plača koje glumimo, divljenje možemo izraziti fućkanjem, a nezadovoljstvo nerazgovijetnim mrmljanjem, neartikulirani zvuk kihanja npr. iskazujemo uzvikom *a-pcih/a/*, *ciha* (polj. *a-psik*). Takvi se znakovi u lingvistici ubrajaju u onomatopejske riječi jer imitiraju razne zvukove. Oni čine prijelaz od neartikuliranih zvukova u artikulirane glasove te imaju raspon od pojedinačnih i redupliciranih fonema do najjednostavnijih leksema – uzvika.

2.3. Sve ove znakove izvodimo zvukovima ili glasovima, što znači da ih primamo slušnim osjetilima i zato ih ubrajamo u auditivne pragme. Neartikulirani se paralingvistički znakovi ne mogu u potpunosti prenijeti u fonološki sustav jezika pa ih je teško i zapisati. Najjednostavniji paralingvistički znakovi su interjekcije (usklici) koji zapisom prelaze u uzvike kao vrstu riječi. Iz njihovih korijena često nastaju imenice i glagoli koje zovemo onomatopejskim riječima jer imitiraju različite zvukove koje izgovaramo *neartikulirano* (npr. kad uzdahnemo, zafučkamo, nasmijemo se) ili *artikulirano* (kad kažemo npr. *ah*, *oh*, *fiju*, *he-he* i sl.). Onomatopejske riječi najbliži su fonemizirani paralingvistički znakovi (npr. *fjukanje* vjetra, *žvrgoljenje* ptica, *žubor* vode, *kokodakanje* kokoši; *kokoš*, *koka* dobila je naziv po glasanju, slično je *kvočka* dobila naziv od njezina glasanja – *kvocanja*; *mrmljanje* i *gundanje* označuju nerazgovijetan govor u kojemu se vidi nezadovoljstvo, ljutnja itd.).

Ovi paralingvistički znakovi čine prijelaz u lingvističke znakove kojima opisujemo auditivne doživljaje. Čisti verbalni pragmi mogu izgubiti interjekcijski korijen, ali zadržavaju slušnu sliku u svome značenju.

3. Verbalne auditivne pragmatičke jedinice

Pragmi kao jezične jedinice pragmatike izražavaju se govorom, tj. artikuliranim glasovima. Oni u sebi mogu nositi i paralingvističke elemente kao što su npr. boja glasa (timbr), intonacija, naglasak, ritam govora. Svjesno ih možemo rabiti u različitim situacijama i mijenjati ih po želji. Tako npr. čak i inherentnu osobinu kao što je boja glasa možemo mijenjati kad imitiramo ili ironično citiramo različite osobe.

3.1. Auditivni pragmemi

U govoru postoje tri tipa verbalnih ili jezičnih znakova na razini leksema kojima se imenuju entiteti slušne percepcije. To su: auditivni pragmemi **izravnoga značenja**, auditivni pragmemi **prenesenoga značenja** i auditivni pragmemi **bez leksičkoga značenja**, s dodatnim **pragmatičkim značenjem**.

3.1.1. Prvi su jezični znakovi s pravim značenjem, tj. s leksičkim značenjem koje je navedeno u rječnicima (npr. *sluh* – osjet doživljen ušima; *slušati* (*sluchać*) – spoznati osjetilom uha, *govoriti/ reći* (*mówić/ powiedzieć*) – izgovarati riječi povezane na određeni način, *naćuliti uši/ nadstawić ucho* – napraviti gestu kojom pojačavamo slušanje, opisanu pod br. 1.1.).

U hrvatskom i u poljskom jeziku postoji zajednički korijen *sluh-* za primanje zvukova i glasova. *Slušati* (polj. *sluchać*) označava nesvršeni oblik glagola, a svršeni vid možemo napraviti dodajući mu prefiks *po-* (*poslušati; posluhać*). U hrvatskome postoji i supletivna forma za svršeni vid: *ćuti*, a u poljskome je to inačica s alterniranim korijenom – *usłyszeć*. Sličan je oblik u hrvatskome jeziku dobio vjersko značenje pa samo Bog može *uslišiti* naše molitve, tj. ispuniti naše želje nakon što ih čuje.

Ovisno o jačini glasa razlikuje se glasan govor (*dozivati, vikati, derati se, urlati, kričati; wolać, krzyczeć, drzeć się*) ili tihi govor (*šaptati; szeptać*), a izostanak govora naziva se *šutnja; milczenie*. *Prešutjeti* znači ne izgovoriti ono o čemu se misli. *Zašutjeti/ zamilknąć* znači prestati govoriti, ali može to značiti i neslaganje sugovornika koje on ne želi iskazati.

Tvorbenim sredstvima može se u poljskom jeziku govor pragmatički označiti kao dug i ugodan razgovor pomoću sufiksa za uvećanicu pa tako *gadanie* (*ćaskanje, razgovor, pripovijedanje*) postaje uvećanica u množini u funkciji umilnice (hipokoristika) – *gaduchy*. Ovakav oblik pripada razgovornom poljskom jeziku (zabilježeno na TV Polonia 6. II. 2008.).

M. Kušar i prije sto godina izdvojio je **glagole sluha** kao trajne i trenutačne (*ćuti*), a navodi i zastarjeli trajni glagol *ćujati* ili *ćujavati* te složenice od glagola *ćuti*: *poćuti, naćuti, prećuti*. Arhaični su oblici *prićuti se* (učiniti se da ćujem), *proušiti se* (proćuti se, pukao je glas). Kušar izdvaja i deminutivne glagolske oblike koji su danas zastarjeli: *ćujkati se* ili *ćukati se* (*proćuknuti se*) u značenju: *glasati se*. Kušar navodi i suprotno značenje od *ćuti*, što ga ima glagol „*proglušiti* koga te *zaglušiti* (trajni glagol *zaglušati*) komu čim: kao *napuniti komu uši*” (str. 75). Glagol *zaglušiti* danas ima značenje: od glasnoće (glazbe, zvukova) ne čuje se govor (pridjev: *zaglušna* buka).

3.1.2. Drugi tip čine jezični znakovi koji su dobili preneseno značenje te znače nešto drugo a ne sluh (npr. u frazemu *imati sluha za što* «sluh» ima novo

značenje osjetljivosti na nešto; *slušati* dobiva novo pragmatičko i leksičko značenje *biti poslušan, poslušnost (sluchać, być posłuszny, posłuszeństwo)*, tj. raditi ono što drugi od nas zahtijeva. Govorenje gluposti može se npr. preneseno nazvati *buncanjem* (polj. *majaczenie*). Postoji cijeli niz tzv. glagola govorenja (*verba dicendi*, usp. Greń 1994., Pintarić 2002.) kojima se različitim riječima nazivaju različiti tipovi govorenja. Za onomatopeju ispraznoga govorenja tako se u hrvatskome rabi glagol *blebetati* (od uzvika *ble-ble, bla-bla*), a u poljskome postoji slika petljanja jezikom koja se u hrvatskome uspoređuje s mljevenjem (*pleść językiem* = mljeti jezikom). *Buncati* ne znači samo *govoriti nesuvislo u vrućici*, nego i *govoriti gluposti*. Isto se može prevesti i na poljski, gdje također ima izravno i preneseno značenje: *majaczyć. Gwizdać (fućkati)* također ima preneseno značenje nevažnosti, podcjenjivanja i zaostalosti, što u poljskom jeziku reprezentiraju auditivni kvazi-toponimi *Wygwizdów* i *Głucha Dolna* (kako je na poljski preveden toponim u naslovu komedije Ive Brešana *Hamlet u Mrduši Donjoj*) koji označuju udaljenu, primitivnu, zaostalu sredinu, selendru.

3.1.3. Treći tip čine jezični znakovi koji su izgubili leksičko značenje i poprimili novo, pragmatično značenje. Zbog toga gubitka leksičkoga značenja neki ih poljski jezikoslovci (npr. Pisarkowa 1975.) nazivaju *praznim riječima (wyrazy puste)*. Tako je u razgovoru čest imperativni oblik *slušaj/ čuj* (polj. *sluchaj / posłuchaj*) koji služi za pojačavanje ili svraćanje pozornosti na ono što govornik želi reći. Još se bolje vidi gubitak leksičkoga značenja kada dva ista leksema upotrijebljena zajedno u rečenici jednom imaju leksičko, a drugi put pragmatično značenje (npr. «*Čuj, jesi li čula što se dogodilo?*; *Sluchaj, czy słyszalaś, co się stało?*)

Poljska jezikoslovka, Krystyna Pisarkowa, proučavala je telefonski razgovor koji je sasvim oslobođen vizualnih elemenata, gesta i mimike. Iz analize tih telefonskih razgovora autorica je izdvojila lekseme koji su izgubili svoje leksičko značenje pa ih ona naziva signalima ili «praznim riječima» s funkcijom segmentacije, razdvajanja, cjepkanja govornoga iskaza (1975:18). U analizi govornih tekstova (diskurza) ona ih dijeli na *konativne terminalne signale* (kojima razgovor započinje i završava, kao što su pozdravne fraze) te one koje podržavaju razgovor, npr. glagoli *čuj, slušaj, vidi, gle* i vokativi osobnih imena kojima se komunikatori obraćaju jedni drugima; na *fatične signale* kojima slušatelj daje govorniku svoju ocjenu teme (slaže se, pita, ocjenjuje pozitivno ili negativno itd.); na *pseudofatične* i *pseudokonativne signale* koji simuliraju govornikove komentare s njegovom ocjenom u ime slušatelja (npr. psovka govornik iskazuje da se slaže s negativnom ocjenom slušatelja o nekoj temi), a slušatelj postavlja govorne umetke i pitanja ako nešto ne razumije (*ne razu-*

mijem, kako to misliš); te na tip signala koji Pisarkowa naziva *leksičkim ekvivalentima interpunkcije* jer oni stoje u govoru umjesto velikog početnog slova, zarez, crtice, točke, uskličnika, upitnika, a nalaze se na početku, u sredini i/ili na kraju iskaza. To su obično veznici, partikule, glagoli u prezentu (*ali, no, pa, znaš, gledaj, vidi; ale, no, wiesz, popatrz*) koji su izgubili svoje prvotno leksičko ili sintaktičko značenje, sada imaju ulogu segmentacije i/ili povezivanja teksta (ibidem, 18-45), ali tekst ne bi izgubio na značenju kad bi se ove «prazne riječi» izostavile. Izgubio bi samo na emocionalnoj obojenosti i to više ne bi bio razgovorni stil.

3.1.4. Četvrti tip čine modalni jezični znakovi koji se nalaze u rečenici, ali ju modificiraju i segmentiraju, tj. čine tekst u tekstu, nadtekst. J. Winiarska ih naziva «metatekstovnim operatorima», H. Zwolski «modulantima», a M. Velčić „konektorima”. To su obično prilozni potvrđivanja ili nijekanja (*naravno, sigurno, da, doslovno*; polj. *naturalnie, pewnie, tak, dosłownie*), ali mogu biti i prilozni zaključivanja (*ukratko, drugim riječima; krótko mówiąc, innymi słowy*). Oni su samo djelomično auditivni pragmemi, odnosno, ne iskazuju se glagolima slušanja, nego glagolima govorenja i drugim neglagolskim oblicima. Oni međutim moduliraju govor.

3.2. Auditivni pragmafrazemi

Slušna je percepcija često povezana s vizualnom. U jednoj poljskoj pjesmi autor se pita rečenicom: *Czy te oczy mogą kłamać?* (Mogu li te oči lagati?). Glagol *lagati* pretpostavlja da se izgovaraju laži, a govori se ustima, glasom, a ne očima. Međutim, i u očima se može vidjeti kada osoba govori istinu, a kada laže, što istovremeno povezuje auditivni glagol *lagati* s neverbalnim vizualnim znakovima. Glagol *lagati* ubraja se u glagole govorenja, dakle u auditivne pragme s negativnom konotacijom, koji se mogu izraziti i neverbalno-vizualnim paralingvističkim znakovima. U razgovornom jeziku postoji i glagol *gwizdać* koji tvori dva poljska pragmafrazema: *gwizdać na coś* (u hrvatskome prijevodu: *fučkati se komu za što*) označuje podcjenjivanje čega (lekceważenie):

- *gwizdam/gwizdżę* na to <wszystko> – *fučka* mi se na <sve> to, *baś me briga (briga me) za sve to, nije me briga za što (za to)* = ne obraćam pozornost na što.
- U drugom pragmafrazemu rabi se prefigurirani particip: *mieć przegwizdane* u značenju *propalo je što komu*. To se u hrvatskom ne može prevesti istim auditivnim glagolom.

3.2.1. Auditivni pragmafrazemi imaju više sastavnica koje upućuju na osjet sluha. To mogu biti imenice vezane uz sluh: *uho, glas*, ali i drugi organi govo-

ra: *usta, jezik, zubi, nos*, te sam naziv osjeta – *sluh*. Zanimljivo je da se, doduše rijetko, pojavljuje i sastavnica *oko* uz *uho*. Evo nekoliko primjera u oba jezika:

UHO/ UCHO, USZY

- *na /kroz/ jedno uho unutra – na /kroz/ drugo van (puścić/puszcząć coś mimo uszu)* = ne pamti ono što se čulo;
- *slon je komu prdnuo u uho (słoń komuś nadepnął na ucho)* = netko nema sluha za glazbu;
- *neugodno je komu i slušati (uszy komuś więdną od czegoś)*;
- *biti doušnikom (być czyimś okiem i uchem)*;

USTA

- *od usta do usta (z ust do ust)* = usmenom predajom;
- *svi o komu govore (być na ustach wszystkich)* = postati popularan
- *stavljati komu <riječi> u usta (wkładać komuś w usta)* = pripisivati komu tuđe riječi;
- *oteti komu iz usta (wyjąć komuś z ust)* = izreći ono što je netko imao upravo u mislima;
- *ni ne prozboriti (nie puścić/nie puszczać pary z ust)* = ne izlanuti se;
- *zatvoriti/zatvarati komu usta (zamknąć/zamykać komuś usta)* = ne dopustiti komu da govori, prisiliti koga na šutnju;
- *šutjeti kao zaliven (nabrać wody do ust)* = ne prozboriti ni riječi;

JEZIK, ZUBI/ JĘZYK, ZĘBY

- *držati jezik za zubima (trzymać język za zębami)* = šutjeti
- *nemati dlake na jeziku (mieć niewyparzony język)* = govoriti bez uvijanja

NOS, BRADA, BRK/ NOS

- *mrmljati pod nosom /u bradu sebi u brk/ (mamrotać pod nosem)* = govoriti nerazgovijetno iz straha, prikriivanja ili nezadovoljstva

GLAS/ GŁOS

- *glas vapijućeg u pustinji (głos wołającego w puszczy)* = uzaludnost

Sljedeći primjeri pokazuju da u poljskom jeziku postoje različiti oblici sluha, dok u hrvatskome postoje sastavnice *govoriti, čuti, glas, uho*. Drugi poljski primjer ima pridjevnju sastavnicu povezanu s glasnoćom koja označuje javno (a ne tajno) govorenje.

SŁUCH, SŁYCH, SŁUCHY/ ČUJE SE, UHO

- *chodzą słuchy (govorka se, čuje se)* = ljudi govore;

- **sluch** o kimś zaginął (*ništa se ne čuje za koga*) = o nekome se ne govori, netko je nestao;
- *ani widu ani slychu po kimś (ni glasa čuti nije o komu)* = netko je netragom nestao;
- *zamieniać/zamienić się w sluch (pretvoriti se/pretvarati se u uho)* = pozorno slušati.

GŁOŚNY/ Ø

- **głośna sprawa** = problem o kojemu se javno mnogo govori.

ŚLINA, JEZYK/ MISAO, JEZIK

- **gadać co ślina na język przyniesie** – *što na misli, to na jeziku* = iskrenost i nerazmišljanje o sadržaju govorenja, često je sinonim za *izlanuti se*, odati kakvu tajnu nehotice i sl.

3.2.2. Posebnu skupinu čine poredbeni pragmafrazemi koji se odnose uglavnom na način govorenja (svađanje, vikanje, psovanje, dosadno ponavljanje, šutnja, zijevanje itd.). Primjeri su vađeni iz Hrvatsko-slavenskoga poredbenog rječnika (Fink-Arsovski 2006.):

- **derati se kao vol** (*drzeć się jak wół/ jak zarzynany bawół*) = jako se derati;
- **govoriti kao iz bačve** (*mówić glosem jak ze studni*) = govoriti promuklim glasom;
- **odgovoriti/ispaliti kao iz topa** (*strzelać jak z procy*) = odgovoriti brzo i bez razmišljanja;
- **ponavljati kao papiga** (*powtarzać jak papuga*) = ponavljati bez razumijevanja;
- **ponavljati** (govoriti) *kao Švabo tra-la-la* – (*powtarzać jak katarynka*) = neprestano dosadno ponavljati;
- **imati jezik kao krava rep** / *imati dugi jezik/ mieć długi niewyparzony język* = biti bezobrazan, odgovarati komu bezobrazno;
- **svađati se kao piljarica** (*klucić się jak przekupka*) = prepirati se prostim riječima.

Iza svakog hrvatskog i adekvatnog poljskog primjera nakon znaka jednakosti nalazi se značenje dotičnog pragmafrazema ili usporedbe. Svi primjeri povezani su s auditivnim znakovima koji se najčešće iskazuju imenicama i glagolima, a rjeđe i pridjevima. Značenja pragmafrazema moraju se navoditi posebno jer frazemi po svojoj definiciji ne predstavljaju zbroj značenja svojih sastavnica, nego imaju jedno značenje, slično kao i pojedinačni leksem. S po-

redbama je malo drugačije, naime, njihov poredbeni dio najčešće ima funkciju pojačavanja glavnoga glagola (npr. *kao iz topa* označuje naglost i veliku brzinu kad je povezano uz glagol *odgovoriti*; *derati se kao vol* znači: jako vikati).

4. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi smijeha*

Smijeh je „prirodna reakcija neurološki programirana u cijelom rodu *Homo sapiens*” (Knapp 1978:45). Povezan je s različitim emotivnim stanjima čovjeka kao što su radost, humor, ironija, dvoličnost, iskrenost, pa čak i žalost (usp. *smijeh kroz suze*; *śmiech przez łzy*). Pozitivne emocije koje su popraćene smijehom jesu: *radost, veselje, zabavnost, humor, opuštenost, sreća (radość, wesolość, rozbawienie, humor, odprężenie, szczęście)*. No smijeh može pratiti i negativne emocije kao što su: *ironija, ismijavanje, lukavstvo, osuđivanje, podcjenjivanje, zloba, zloradost, ironičnost, ciničnost, ljutitost, sarkastičnost* pa čak i *tuga, patnja ili očaj* (polj. *ironia, drwiny, szyderstwa, pogardy, lekceważenie, złośliwość, cyniczność, gniew, sarkazm, smutek, cierpienie, żal*). Psihičnu napetost također može pratiti određeni tip smijeha koji možemo nazvati *nervozan smijeh (nerwowy śmiech)*. Zato smijeh može imati različite atribute: *dječji, vragolast, ironičan, prezriv, radostan, iskren, gorak, ljutit* (npr. *smijeh kroz zube* sliči *režanju psa*). Iz toga se može zaključiti da smijehom čovjek može izražavati pozitivne i negativne reakcije na komunikacijsku situaciju ili kontekst u kojemu se nađe.

Stoga ne čudi što Rječnik poljskoga jezika Szymczaka kao dodatno značenje u definiciji smijeha navodi sinonime: ‘*wyśmiewanie się, szyderstwo, drwina*, por. *Być narażonym na śmiech*’ (SJPSZ). V. Anić u definiciji smijeha također razlikuje reakciju izazvanu „vedrim, radosnim ili šaljivim povodom (*radostan, glasan smijeh*)” od drugoga značenja smijeha koji je «ponesen negativnom emocijom (*zloban, podrugljiv, raskalašen smijeh*)» (2003:1435).

Gluhak izvodi etimološko značenje smijeha iz psl.smoi-s-o-s směxzo, a njega iz ie gdje je značilo “čuđenje”, a potom i osmjeh (usp. engl. *smile*). (Gluhak, 1993:565).

4.1. Geste smijeha

Smijeh se prvenstveno vidi na licu, u mimici mišića lica i u očima, ali i cijelo tijelo sudjeluje u prepoznavanju različitih kinema (jedinica pokreta) u ge-

* U skraćenom obliku ovaj je tekst na poljskom jeziku izložen kao članak na međunarodnom skupu u Gdańsku 11. svibnja, 2008. godine, pod naslovom: *Od cha-cha do zrywania boków, czyli sposoby wyrażania śmiechu wśród Polaków i Chorwatów*, a pisan je s koautoricom Agnieszką Spaginską-Pruszką.

stemu (jedinici trajanja procesa) smijanja: tijelo se uvija, ruke dodiruju trbuh, obraze, bradu, usta, udaraju o noge, butine, plješeće se dlanovima. To su prema klasifikaciji T. M. Nikolaeve (1969) bezuvjetne geste koje su neosvijestene i izražavaju emocionalna stanja. Takve nesvjesne pokrete ne možemo još zvati gestama, to su signali, a ne simboli. P. Ekman (1969) naziva ih *vokalnim specifikatorima geste* (smijanje, plakanje, uzdisanje, jecanje itd.). R. van Bezooeyen (1984) utvrdio je povezanost glasa s fiziološkim i emotivnim stanjima. Radost se tako pokazuje razvučenim usnama, visokim glasom, jakim intenzitetom, smijehom.

Neverbalne geste reguliraju tijek i značenje komunikacije, tj. pomažu u očitavanju namjera i osjećaja komunikatora. Pomoću tih neverbalnih, nejezičnih znakova kao što je smijeh može se dešifrirati informacija govornika kroz njegovo tjelesno, podsvjesno i automatizirano ponašanje. Smijeh može biti glasan i, kako kaže SJP Szymczaka „bezglasan” i tada ga se naziva „*smiješkom*” (usp. Szymczaka koji „bezgłośny śmiech” nazivu *uśmiech*). Charles Darwin je pisao, da je „osmijeh prvi stadij w razvoju smijeha” (prema: Szarota, 2006:17). Smijeh je prije svega vidljiv na licu:

- pokreti obrva (ruchy brwi),
- izraz očiju (wyraz oczu),
- oblik usana (kształt warg).

Osmijeh prema Ekmanu spada u „osnovne emocije s neponovljivim uzorkom živčanih impulsa, a preko njih s mišićjem lica” (Ekman, 1972:216). Ti se kulturni znakovi mogu s vremenom konvencionalizirati. Tada pokreti usana, obrva, očnih jabučica postaju signalom koji je kulturom jer ga govornici dešifriraju ovisno o značenju koje ti znakovi imaju u njihovoj kulturi. Oni kroz stalnu komunikaciju postaju standardizirani simboli koji nose određenu informaciju, društveno su utvrđeni u određenoj funkciji koja se može klasificirati i opisati. O problemu „govora lica”, polj. „mowa twarzy”, kao o određenom sustavu znakova i njegovoj ulozi u sporazumijevanju govori se u knjizi A. Wierzbicka koja opisuje kulturno uvjetovane emocije (Wierzbicka, 1999). P. Szarota navodi da svakoj emociji ne odgovara samo jedan oblik mimike, nego cijelu „porodicu mimičnih izraza” /.../ „s razlikama u intenzitetu i mogućnosti svjesne kontrole dotične emocije kao i specifičnost situacije” (Szarota, 2006:25). Ekman također kaže da se porodica smijeha sastoji „od više od pedeset primjera” (Ekman 2003).

Smijeh nije vidljiv samo na licu, nego i na cijelom tijelu. Važno je moći dešifrirati tipično emocionalno ponašanje cijeloga tijela:

- odgovarajuća pozicija,
- pokreti glavom,

- pokreti rukama u koordinaciji su s tipom smijeha:
- tijelo se uvija, trza, skače
- rukama se plješće,
- ruke dodiruju trbuh, obraze, bradu, usta,
- rukama se udara o bedra, noge itd.

To su prema klasifikaciji T. M. Nikolaewje (Nikolaeva, 1969) *bezučjetne geste*.

„Bezglasni osmijeh” može se preobraziti u glasan zvuk, obično kada je poticaj snažniji i izaziva jaču reakciju koja uzrokuje odgovarajuću vokalizaciju, odnosno izražavanje određenoga glasa.

Postoje i slikovni rječnici gesta koji pokazuju cjelovitu verbalno-verbalnu strukturu geste pomoću slike i različitih verbalnih oblika. Takav je npr. Rječnik ruskih gesta i mimike koji su napisali ruski i japanski lingvisti, A. Akišina i H. Kano (Tokio 1980), zatim S.A. Grigorjeva, N. V. Grigorjev i G. E. Krejdlin: *Slovar' jazyka russkih žestov*, Jazyki ruskoj kul'tury, Wiener Slawistischer almanach, Sonderband 49, Moskva – Vena, 2001. te konačno zanimljiv rječnik Krystyne Jarzabek: *Słownik gestów i mimiki*, Katowice, UŚ, 1994. Smijeh se u slici prikazuje razvlačenjem usana (*osmiej, smiješak; uśmiech*) ili pokazivanjem zuba (*zloban smiej; szyderczy uśmiech*), odnosno širokim otvaranjem usta (*glasan smiej, pucati od smijeha; głošny śmiech, pękać ze śmiechu*). Ovoj vizualnoj mimici smijanja pridružuju se geste tijela, ruku i nogu (*udaranje šakama o bedra, valjanje po zemlji*). Zato je smijeh ujedno vizualan i auditivan znak.

4.2. Paralingvistički pragmemi smijeha

U određenoj situaciji umjesto prirodnoga ispuštanja zvukova pri smijanju govornik se može poslužiti i glasom, tj. artikuliranim fonemima koje svaki jezik zapisuje na načine usklađene s fonetskom strukturom svoga jezika. Tako npr. Hrvati i Poljaci isto izgovaraju, ali različito pišu uzvike smijeha (hrv. *ha-ha-ha*, polj. *cha-cha-cha*), a Francuzi uopće ne izgovaraju *h* pa ga u smijanju i ne primjećuju uhom. P. Ekman ovakve ekspresivne uzvike naziva *vokalnim kvalifikatorima govora* (1969:19). H. Niedzielski smijeh i njegove podvrste (*kolebanje, mrmljanje, nervozan smiej*) svrstava u *paralingvističke elemente* (1991:111-112).

Smijeh je po svojoj prirodi višeznačan. Paralingvističke elemente čine dinamična obilježja govornikova glasa: oscilacije u visini zvukova, jačine, tempa, slijeda, trajanja, sve to utječe na vrstu smijeha, a time i na njegovu recepciju kod slušatelja.

Čovjek može smijeh svjesno imitirati (npr. glumci u kazalištu, na filmu). Smijehom se može manipulirati: u određenoj situaciji tzv. umjetnim smijehom govornik može svjesno i voljno pokazati negativan odnos prema drugom čovjeku, može ga podcjenjivati, pokazivati prijezir pa čak i biti okrutan prema drugome. O tome svjedoči npr. pragmafrazem *smijati se iz koga, ismijavati koga* (*śmiać się z kogoś*). Smijehom se može i prevariti sugovornika tzv. *lažnim* (*usiljenim*) *smiješkom* (*falszywy śmiech /uśmiech/, wymuszony śmiech, udawany śmiech*), kada govornik želi sakriti neko svoje psihičko stanje, npr. ljutnju ili sram.

Dvostruk i konvencionalni karakter jezika omogućuje stvaranje većega broja znakova arbitrarnoga karaktera. Kao što je poznato, značenja jezičnih znakova grade se od minimalnih elemenata – fonema. Naime, umjesto ispuštanja različitih zvukova svojstvenih smijehu, govornik se može poslužiti artikuliranim fonemima koji imitiraju smijeh. Iako podsjećaju na zvukove smijeha, konvencionalizirani uzvici imaju karakter onomatopeja koje se razlikuju u raznim jezicima. To su npr. imitiranja jedne vrste smijeha koju nazivamo *hihotanje* (polj. *chichot, chichi-śmichy*). Ove su imenice nastale od redupliciranih uzvika *hi-hi*. U nekim jezicima ne može se izreći glas *h* pa iako biva zapisan u uzviku, on se ne izgovara. Tako Francuzi zapisuju uzvik smijeha *ha-ah*, a izgovaraju ga *a-a*, što je homonim i za plač u francuskom jeziku. Takvi se uzvici dešifriraju tek u konkretnoj situaciji.

S druge strane, isti zvuk u raznim jezicima različito se zapisuje. Tako Hrvati i Poljaci slično artikuliraju smijeh, ali različito zapisuju zvukove smijeha zbog razlika u grafičkim znakovima (u hrvatskome nema digrafa *ch*).

U naša dva jezika onomatopejske slogove tvore samo tri samoglasnika (*a, e, i*), a promjena njihove boje ima dodatno značenje naglašavanja razlikovnosti pojedinih elemenata zvuka smijeha. Slično su u našim komunikativnim zajednicama dešifrirani poljski uzvik *cha-cha-cha* kao imitacija glasnoga i spontanog smijeha, (prema SJPB) i hrvatski uzvik *ha-ha-ha-*, koji označava glasan, otvoren smijeh (prema RHJA).

Međutim, nešto se drukčije raspoznaje poljska triplicirana onomatopeja *chi-chi-chi* kao tih i tanak zvuk smijeha (prema SJPB:204) i hrvatska onomatopeja *hi-hi* (stidljiv, prigušen, sustegnuti smijeh prema RHJA). Poljsko *che-che-che* označava zlurad ili ironičan smijeh (usp. SJPB:203), dok hrvatsko *he-he* ima dva značenja: prvo, često produženoga izgovora, podliježe diftongizaciji (*he-heei, he-heej*) i tada označuje zadovoljstvo; drugo značenje služi za oponašanje smijeha kojim se u razgovoru izražava sumnja, nevjerica prema onome što govornik iskazuje (RHJA). Zanimljivo je da se u rječniku Šonje (RHJŠ) takav smijeh definira isto kao u poljskome, kao zlurad i zavistan.

4.3. Onomatopejski pragmemi smijeha ili gestoleksemi

Sljedeći oblik izražavanja smijeha pripada već gramatici, naime, uzvici postaju osnovom za imenice i glagole (*hihot*, *hihotanje*, *hihotati*; *chichy-śmichy* *chichotanie*, *chichotać*), pri čemu je zadržan onomatopejski korijen smijeha. Maćzyński razlikuje tri tipa ekspresivnih glagola: a) glagoli tvoreni od primarnih uzvika: *achać* od *ach*; b) glagoli s onomatopejskim uzvikom u korijenu: *hycać* od *hyc*; c) glagoli s redupliciranim uzvičnim korijenom: *chichotać* od *chi-chi* (1982:255-259). D. Boranić (1909) je napravio čitav rječnik onomatopejskih riječi za nazive životinja prema njihovom glasanju.

U poljskom jeziku kao primjeri mogu poslužiti sljedeći leksemi: *chichot* – visok ili prigušen, obično neugodan smijeh (prema SJPB); *ti*, prigušen smijeh visokoga tona (prema SJP Szymczaka); *chichotać* – smijati se tiho, često nesvjesno, npr. zato što je netko razigran, nervozan ili zabrinut (*rozbawiony*, *zdenerwowany* lub *zakłopotany*) (prema SJPB), smijati se tihim prigušenim smijehom (*śmiać się cichym*, *łumionym śmiechem*) (prema SJP Szymczak); *chichotliwy* (tko hihoće često i bez razloga). U razgovornom poljskom jeziku postoji naziv za djevojku ili ženu koja se često smije – *chichotka*.

Na reduplicirani korijen dodaje se morfem za množinu i nastaje imenica *chichy* koja ima značenje: *żarty*, *figle*. Ta se imenica spaja s imenicom *smijeh* pa se dobiva oblik *chichy-śmichy* – u značenju: *śmiechy* i *chichoty* (smijeh i hihotanje); *chichrać się* je sinonimično s glagolom *chichotać*.

U hrvatskom jeziku onomatopejski se korijen vidi u leksemima: *hihot* (iskidan i veseo smijeh u visokim tonovima), *hihotati* (1. isprekidano se smijati, 2. (komu) smijati se iz pristojnosti ili radi ulagivanja na ono, što govornik smatra smiješnim (RHJA), smijati se na sav glas ponavljajući uzastopce glas *hi* (RHJŠ), *hihotanje* – glagolska imenica.

Analizirajući navedene leksikografske definicije koje opisuju designate smijeha, možemo zaključiti da se u nekim slučajevima leksemni parovi koji se smatraju međujezičnim prijevodnim istoznačnicama ipak ne mogu prevesti potpuno adekvatno semantički ni stilistički. Na primjer, leksemni par *chichot* – *hihot* u oba jezika označava smijeh, ali oni imaju neke kvalitativno razlikovne semove. Radi se i o različitim fizičkim obilježjima (u poljskom jeziku *chichot* je tih, prigušen ili pištav, dok u hrvatskom *hihot* također ima visoke tonove i tanak je, ali se definira kao nagao, eksplozivan i glasan ton), kao i o drugim emocionalnim obilježjima (u poljskom jeziku *chichot* označava neugodan smijeh, a u hrvatskom ima pozitivno emotivno značenje veseloga smijeha).

4.4. Leksički pragmemi smijeha ili leksogestemi

Onomatopejskih leksema ima manje nego onih koji su izgubili uzvični korijen, odnosno, u potonjima postoji arbitraran odnos između oblika i značenja. Renata Grzegorzcykowa piše da je bolje ne govoriti o arbitarnosti jezičnih znakova jer takvoga dogovora nije nikada bilo. Ona predlaže da se govori o semiotičnom uzusu koji uvjetuje uporabu znaka. To znači da za uporabu takvoga znaka moramo poznavati određeni semiotički uzus ili semiotičku konvenciju (Grzegorzcykowa, 2007: 24).

Poljski i hrvatski jezik imaju razvijenu derivacijsku tvorbu riječi, što pokazuje brojnost stvaranja različitih leksema s korijenom *smijeh-*: *smiješak, smijanje, smješkanje, smiješenje; smiješan; smiješno; smijati se, ismijavati, nasmijavati*; poljski leksemi: *śmiech, śmianie się, uśmiech, uśmiechanie się, wyśmiewanie się; śmieszny, śmiesznie; śmiać się, uśmiechać się, wyśmiewać się* i mnogo drugih koje ćemo dalje analizirati kao pragmemi.

4.5. Kulturemi smijeha

Jedno od značenja pragmea smijeha jest kulturno značenje. Primjeri poput: *smijeh, smiješak, smijanje, smješkanje, smiješenje; smiješan, smiješno; smijati se, ismijavati, nasmijavati; śmiech, śmianie się, uśmiech, uśmiechanie, wyśmiewanie się; śmieszny, śmiesznie; śmiać się, uśmiechać się, wyśmiewać się* čuvaju emotivni sadržaj smijeha.

Mnogi od njih označavaju međuljudske socijalne odnose pa kažemo da su to kulturemi. Smijeh kao kulturem (termin prema A. Nagórko, 2004) ima nekoliko sintagmi: *osmijeh Mona Lise*, kulturalan, umjetan, isprazan, hladan osmijeh. Takav tip osmijeha pokazuje glumljene, umjetne, neiskrene osjećaje ili izostanak osjećaja. Osoba koja ima tajanstven osmijeh (*zagadkowy, tajemniczy uśmiech*), *osmijeh Mona Lise*, stavlja sebe u superpoziciju, tj. podcjenjuje osobe s kojima je u komunikaciji. To je osmijeh dobro odgojene dame, a frazem je motiviran slavnom slikom Leonarda da Vincija koji je dočekao mnoge često i suprotne interpretacije. Nicu Sebe sa sveučilišta u Amsterdamu 2005. godine pomoću kompjutorskoga programa proučio je smiješak na slici modela koji je pokazao šest osnovnih emocija. Bile su to: u 83% radost, u 9% gađenje, u 6% strah i u 3% ljutnja (prema: Szarota, 2006:253-254).

U naše dvije kulture pristojno je uz pozdrav nasmiješiti se susjedima s kojima se susrećemo u prolazu na stubištu ili na ulici. Takvi kulturemi ne označuju da nam je smiješno što smo susreli susjeda, nego da nam je taj susret bio ugodan, da su nam susjedi dragi i simpatični. Slično čine prodavač/ica i

kupac u prodavaonici pa se neki pitaju je li potrebno tako neiskreno i umjetno dijeliti osmijehe svakomu. Tako npr. ruske autorice smatraju da osmijeh «ne bi trebao biti samo vanjski znak etikete, nego bi trebao biti namijenjen samo bliskoj i dragoj osobi». (Arhangeljskaja i Ignatjeva, 2003:49).

Osim ovoga neosviještenoga reagiranja na smiješne situacije ili riječi, čovjek može i svjesno imitirati smijeh (npr. glumci u kazalištu, na filmu) i tada on postaje društvena, kulturna gesta, kulturem, dakle – simbol. Pomoću tih oblika čovjek može ismijavati iskaze drugoga čovjeka, pokazujući mu time podcjenjivanje. Tada smijeh ima negativno obilježje. U kulturi se smijehom ublažavaju tegobe života i politički tabui (tomu služe kabareti i različite kazališne i filmske komedije). Takav smijeh ima pozitivna obilježja, služi kao opuštanje i izbacivanje negativnih emocija nagomilanih uslijed osobnih i društvenih problema. Zato se smijehom može i liječiti psihi.

Već spominjani *homerski smijeh* – *śmiech homerycki* (*homeryczny*) nagao je, nekontrolirani smijeh koji je bio karakterističan za grčke bogove i opisivani u Homerovim epovima, Ilijadi i Odiseji. Homer smijeh bogova opisuje kao „*neprigušen smijeh*”, u poljskom prijevodu – „*nieugaszony śmiech*”.

Uśmiech sardoniczny, *sardonski smijeh* – sarkastičan je, ciničan, neiskren i neprirodan smijeh koji spominje Ciceron (106-43 p.n.e). Motivacija ovoga frazema povezana je s gorkom biljkom *sardonia herba* koja raste na Sardiniji. Ta je biljka izazivala grčenje mišića usta koje pokazuje istu sliku kao i umjetan zgrčen osmijeh.

4.6. Obilježja i vrste smijeha u sintagmama

Dodavanjem pridjeva mogu se proširiti kvalitativna obilježja smijeha: *iskren*, *iznenadan*, *glasan*, *piskutav*, *dugotrajan smijeh*; *szczyry*, *gwałtowny*, *głośny*, *piskliwy*, *długi śmiech*.

A. Spagińska-Pruszek (1994) razlikuje prirodene emocije, koje su univerzalne i temeljne, od samoga emocionalnoga leksika koji se u raznim jezicima različito iskazuje. Smijeh je posljedica dobroga raspoloženja i radosti, ali može se pripisati i negativnoj emociji kao što je zluradost, ironičnost, ciničnost. Svaka takva emocija obilježena je drugačijim atributom smijeha, kao i drugačijim nazivima smijeha u obliku imenica.

Smijeh može biti posljedica **pozitivnih emocija** (radost, veselje, dobro ispričan vic itd.), ali i **negativnih emocija** (zluradost, zlobnost, zavidnost, ciničnost, ironija, podcjenjivanje itd.). Iwona Nowakowska-Kempna navodi 4 faze u iskazivanju emocija, pri čemu ćemo tim fazama dodati svoje primjere

koji se tiču smijeha kao rezultata pozitivne emocije: a) imenovanje emocije (npr. *veselje, radost, zadovoljstvo*) koje vrši govornik kad kaže: *veselim se, drago mi je*, a to utječe na slušatelja koji zadovoljno klima glavom i ponavlja frazu: *cieszę się, bardzo mi miło*; b) nazivanje simptoma emocije (*zajapuriti se od smijeha; dostać rumiańce ze śmiechu*); c) nazivanje djelovanja i ponašanja povezanih s osjećajima (npr. *razvući usta od uha do uha*; polj. *śmiać się od ucha do ucha*) i d) imenovanje doživljaja uvjetovanih konkretnom emocijom (*plakati od smijeha, smijati se do suza; płakać ze śmiechu*) (1995:15/16).

Za pojedine vrste emocije čija je posljedica smijeh, postoje različite vrste riječi, katkad sinonimne, ali najčešće stilski obilježene – pozitivno ili negativno.

Postoji tako nekoliko osnovnih imenica za vrste smijeha: *smijeh; smiješak, osmijeh (uśmiech, uśmiezek); cerenje, cerekanje (chichot, szyderczy śmiech); hihot, hihotanje (chichotanie); grohot (głośny śmiech); kes, kešenje cerekanje (szczyrzenie zębów); hihot (chichot) (žarg. głupi śmiech, śmianie)*. Od nekih se imenica mogu tvoriti povratni nesvršeni glagoli (*smijati se, smiješiti se, ceriti se, cerekati se; wyśmiewać się*), *hihotati* nema povratnoga oblika, a *osmijeh* može tvoriti trenutni svršeni povratni glagol *osmijehnuti se*. Poseban povratan glagolski oblik bez mogućnosti tvorbe imenice predstavlja *kesiti se (głupio śmiać się, szczyrzyć zęby, wykrzywiać się)*, (u žargonu može postojati imenica *kes*). *Ismijavati se iz koga, ismijavati koga (wyśmiewać się z kogoś, wyśmiewać kogoś)* glagol je koji može biti i povratan i prijelazan.

Od imenice *smijeh* može se tvoriti pridjev *smiješan*, od *osmijeh* – *osmijehnut*, od *cerenje* – *naceren*, od *grohot* – *grohotan*, a *cerekanje, hihot, hihotanje* nemaju u hrvatskome običaj tvorenja pridjeva (poljski poznaje oblik *hihotliwy*).

Pragmem *smijeh* zajedno s atributima može obilježavati različite vrste smijeha. Upravo ti atributi omogućuju razumijevanje nijansa smijeha. Tako postoji: *radostan, veseo, prpošan smijeh – radosny, wesoly, perlisty śmiech* – koji je rezultat pozitivne emocije čovjeka u određenoj situaciji; *iskren, topao smijeh – szczery, serdeczny śmiech, ciepły uśmiech* odlikuje osobu otvorena karaktera s bogatim emotivnim životom, dok *piskutav smijeh – piskliwy śmiech* te *nerwowy, histeryczny śmiech; nervozan, histeričan smijeh* može imati negativnu konotaciju. Agresivne namjere osobe iskazuju se pridjevima: *arogantan, podecjenjujući, podrugljiv, iritantan, iritirajući, zloban, zlokoban smijeh; arogancki, złośliwy, okrutny, obraźliwy, mściwy, lekceważący, diaboliczny, demoniczny śmiech*. Stupanj spontanosti izražava se atributima smijeha: *prirodan / usiljen smijeh; naturalny / wymuszony śmiech*. Kvantiteta smijeha može se iskazivati vremenom trajanja: *dugotrajan smijeh; długi śmiech*, zatim

jačinom: *grohotan osmijeh* kao sintagma za snažan i glasan smijeh, čime se iskazuje jačina, kvantiteta smijeha, a kvaliteta vrstom zvukova smijanja: *zvonki, glasan, prpošan smijeh; perlisty, srebrzysty, głošny śmiech*.

Zarazan smijeh – śmiech zaraźliwy pokazuje širenje smijeha u nekom društvu na sve komunikatore, a *mladenački (mladalački) smijeh – młodzieńczy śmiech* konotira dob komunikatora, obje vrste označuju pozitivnu emociju.

Šeretski, huncutski, obješenjački smijeh – szelmowski, lobuzerski, filuterny, kpiarski uśmiech odnosi se na osobu koja je nekomu napravila psinu pa mu se smije iza leđa. Budući da psine najčešće rade djeca ili šaljivčine, takav smijeh obično se ne smatra negativnim.

Negativne ljudske emocije izražavaju se ovim atributnim sintagmama smijeha: *sardonski (crn), zloban, zlokoban, arogantan, podcjenjujući, podrugljiv, iritantan, iritirajući smijeh*. Svaki od tih atributa ima drukčiju nijansu u značenju vrste smijeha. *Ciničan, ironičan, gorak smijeh – cyniczny, ironiczny, drwiący, gorzki śmiech* odaje osobu koja je doživjela mnoga razočaranja u životu ili ismijava komunikatora, odnosno ne slaže se s njegovim iskazom. *Lukav, zburad osmijeh – chytry, przebiegły uśmiech* pokazuje da je osoba učinila nešto nedopušteno, što se nije otkrilo.

Stanisław Skorupka nabrojio je čak 103 vrste smijeha opisane pridjevom (imenskom sintagmom) (1974:305). Među njima se nalazi jedva šest emotivno pozitivnih oblika: *radosny, serdeczny, szczery, szczęśliwy, szeroki, zdrowy*, svi ostali su emotivno negativno obilježeni pragmemi vrsta smijeha.

V. Anić u definiciji smijeha razlikuje reakciju izazvanu «vedrim, radosnim ili šaljivim povodom (*radostan, glasan smijeh*)» te u drugom značenju navodi smijeh «ponesen negativnom emocijom (*zloban, podrugljiv, raskalašen smijeh*)» (2003:1435). Augmentativ *smijurija (pośmiewisko)* Anić definira kao razgovorni oblik za glasno i dugotrajno smijanje, a u drugom značenju *smijurija* je nešto vrlo loše, nespretno učinjeno ili nevažno (*smijurija od predstave* = loša predstava; *prava smijurija od znanosti* = sprdačina od znanosti).

Smijuljiti se, smijuckati se i smješkati se (subtelna drwina, śmiech ironiczny) deminutivizirani su oblici smijeha koji se ne izvodi otvorenih usta, nego blago razvučenih stisnutih usana. Takva vrsta smijanja označuje blago ismijavanje, ironiju. Anić ne navodi glagolsku imenicu izvedenu iz ovih glagolskih oblika: *smijuljenje, smijuckanje, smješkavanje*. Potonji oblik ne mora imati nijansu ironije, može označavati npr. *zavodničko smješkavanje* djevojke momku, no tek pridodan atribut može otkloniti primjesu ironije u leksemima *smješkati se, smješkavanje*.

4.7. Smijeh u usporedbama

Posebni oblici frazema su poredbeni frazemi. Tako se u Hrvatsko-slaven-skom rječniku poredbenih frazema (2006) spominje u hrvatskom i poljskom isti frazem: *smijati se kao hijena (śmiać się jak hiena)*. Njegovo je pragmatično značenje negativno jer hijena nije simpatična životinja zato što je strvinar. Takvo se negativno značenje prenosi i na značenje imenske sintagme: *zlurad, zlo(ko)ban smijeh*.

Usporedbama se mogu izraziti i kvantitativna obilježja smijeha. Uspoređujući hrvatske i poljske primjere, vidimo da su prve dvije ekvivalenti, a treća je usporedba neekvivalentna jer se iskazuje različitim konceptima:

- *smijati se kao lud; śmiać się jak szalony (jak opentany)*,
- *smijati se kao hijena; śmiać się jak hiena*,
- *smijati se kao lud na brašno; śmiać się jak głupi do sera*.

Frazemi i leksemi smijeha mijenjali su se i kroz povijest jezika. To se najbolje vidi u opisu Marcela Kušara koji je u 19. stoljeću zabilježio poredbene frazeme:

- *smijati se kao lud na sjekiru;*
- *iskesio je tko zube kao lisica na šipak* (Kušar 1993:182).

4.8. Pragmafrazemi sa sastavnicom ili značenjem smijeh

Najveću i najraznolikiju skupinu čine pragmafrazemi sa sastavnicom smijeha koji osim kvalitativnih i kvantitativnih imaju i druga značenja. Tako npr. poljski pragmafrazem *śmiechu wart* može označavati nešto nevrijedno, nevažno, nešto što preziremo, u hrvatskom se jeziku izriče pragmemom *smijurija*. Kad bismo okrenuli red riječi u navedenom poljskom pragmafrazemu pa rekli da je nešto «*warte śmiechu*», možda bismo mogli reći da je to nešto zavrjeđuje da se nasmejemo.

Mira Menac Mihalić u svom rječniku novoštokavskih ikavskih govora navodi glagol *smijati se* i njegove frazeme (*umrit, crkmit, krepat, puknit, riknit, upišat se, pišat ... od smija*). Svi frazemi takva značenja postoje i u književnome jeziku: *umrijeti, crknuti, krepati, puknuti, riknuti, upišati se, pišati ... od smijeha*. Kada se tko smije *grohotom*, u dijalektu se može reći: *boli koga trbu od smija (boli koga trbuh od smijeha)*, a još je slikovitiji oblik kojega nema u književnom jeziku: *od smija će se i pupak odrišit komu (od smijeha će se i pupak komu odriješiti*, tj. odvezati, puknuti). Jako i dugo smijanje reprezentirano je u dijalektu frazemom *držat se za drob od smija, drob puca komu, drob puca od smija komu (držati se za trbuh od smijeha, trbuh komu puca od*

smijeha, pucati od smijeha). Naglo se početi smijati, *prasnuti u smijeh* izriče se pomoću slike praska, eksplozije, u dijalektu kao i u književnom hrvatskom jeziku: *udrit u smij* (udariti u smijeh – *prasnuti u smijeh*). Ako se tko previše smije, u dijalektu se kaže da je smijeh komu pao na drob (*pā je smij na drob komu*), dok u književnome jeziku ne postoji takav frazem. Tko se smije bez razloga, smatra ga se ludim ili glupim pa se kaže: *smijati se ka lud na brašno* (*smijati se kao lud <na brašno>*). Kad je nešto jako smiješno, u dijalektu i u književnome jeziku kaže se da je *za krepat od smija* (*od smijeha*) (Menac Mihalić, 2005:447/8).

Frazemi i leksemi smijeha mijenjali su se i kroz povijest jezika. To se najbolje vidi u opisu Marcela Kušara koji je u 19. stoljeću zabilježio lekseme: *smijolud* (koji se smije bez potrebe, za svaku malenkost), *smješljiv* (koji se rado smije), zatim sinonime glagola *nasmijati se*: *usmijati se*, *zasmijati se* te nepovratni prijelazni glagol *nasmijati koga*. Među frazemima Kušar navodi: *posmijeh se čovjeku odvali s lica*; *kiselo se smije koji se preko volje smije* (ova je slika i danas poznata); *udariti u smijeh* (i danas je isto); *nadušio se tko smijati* (danas: *udario je tko u smijeh*); *smijati se slatko* (i danas se rabi); *smijati se na sva žvala* (nema u današnjem jeziku); *grohotom se smijati* (poznato i danas); *dušiti se* (*pucati, kidati, trgati se*) *od smijeha*; *zadušiti se* (*zacenuti se, puknuti, napregnuti, raskinuti, potrgati*) *od smijeha*; *popucati* (*iskidati se, pokidati se*) *od pustoga smijeha* (danas kažemo: *gušiti se /daviti se/ od smijeha*). Kušar svoje „Narodno blago” završava danas nerabljenom poslovicom o smijehu: *Uvijek se smijeh optače, vedro naoblači* (Kušar 1993:182), što se danas kaže: *poslije kiše dolazi sunce, poslije smijeha bit će plača*.

U posebnom jeziku zločinačkoga žargona smijeh dobiva sasvim drugo značenje. *Śmiać się* (*zaśmiać się*) *do sufitu* = umrijeti; *śmieć się do mnie* = špirit, denaturat (spirytus denaturowany). Smijeh (*śmiech*) ima čak četiri žargonska značenja: *usta, ismijavanje, huligansku igru i džeparenje* prilikom kojega se žrtvu zabavlja da joj se odvrati pozornost na pljačku. Potonje se iskazuje priložnim značenjem *na śmiech*, čime se označuje način postupka pri činu krađe. Postoji i neobičan imenički oblik *śmiechawa* koja se tumači kao vožnja bez karte, tj. švercanje u javnom prijevozu (Stępniać, 1993:575). Imenica *uśmiech* također označuje usta pa fraza *oberwać w uśmiech* označuje dobivanje pluske (tj. *dobiti po njupalici*), a pridjevnim frazemom *uśmiechnięty do sufitu* naziva se mrtvaca (ibid.:613). Takva promjena značenja svojstvena je zatvorenim jezicima kao što je žargon pojedine skupine prijestupnika (*gwara przestępcza*). Zanimljivo je da se pozitivan emotiv smijeha povezuje s negativnim činom (krađa) ili smrću kao negacijom života.

Stanisław Skorupka frazem određuje u najširim okvirima (npr. uključuje u frazem i rekciju glagola: *śmiać się z kogoś*). On izdvaja 38 frazema smijeha, od kojih ćemo izdvojiti samo pragmafrazeme.

U najnovijem Hrvatsko-engleskom rječniku frazema (2008.) navode se frazemi sa sastavnicom *smijeh* i *osmijeh*, a nema glagolskih sastavnica *smijati se*, *ismijavati se* jer su to leksemski oblici – pragmemi, a ne frazemi.

Frazemi u poljskom i hrvatskom jeziku mogu biti potpuno ekvivalentni s obzirom na strukturu, frazemsko značenje, ikoničnost i stilističke kvalifikatore, kao npr. u slučaju frazema: *dusić się od śmiechu* – *daviti se od smijeha*.

Međutim unutar ekvivalentnih frazema pojavljuju se i varijante koje neki frazeolozi tretiraju kao djelomično ekvivalentne frazeme (usp. Rytel 1982:70, Menac, Vidović-Bolt, Fink-Arsovski): npr. *dusić się (krztusić się) od śmiechu / ze śmiechu* – *daviti se od smijeha*. Ovi se frazemi razlikuju u leksičkoj i/ili gramatičkoj strukturi, npr. u prijedlogu, u proširenom sastavu leksema ili u zamjeni jedne od komponenata drugom sličnoga značenja: *dostać rumieńce ze śmiechu* – *zajapuriti se od smijeha* (dosł. *zaczzerwienić się ze śmiechu*), *trzymać się za brzuch ze śmiechu* – *držati se za trbuh od smijeha*, *pękać ze śmiechu* – *pucati od smijeha*, *śmiać się od ucha do ucha* – *razvući usta od uha do uha* (doslovno: *rozciągnąć usta od ucha do ucha*), *tarzać się ze śmiechu* – *valjati se od smijeha*, *skręcać się ze śmiechu* – *savijati se od smijeha*.

Posebnu skupinu čine potpuno neekvivalentni frazemi, kako s obzirom na leksički fond, tako i na gramatičku strukturu: *zrywać boki ze śmiechu*, što se može prevesti kao *držati se za trbuh od smijeha*, ali i primjeri *zataczać się od śmiechu (ze śmiechu)*, *trzymać się za boki ze śmiechu*, semantički se prevode frazemom *valjati se od smijeha* (doslovno na poljskom: *tarzać się ze śmiechu*).

Manju skupinu čine frazemi koji u jednom jeziku imaju komponentu *smijeh*, a u drugome ona izostaje, zamijenjena je nekom drugom komponentom ili uopće nema frazema, usp. polj. *śmiechu warte* – hrv. *smijurija*, *glupost*, *sitnica*. Pogledajmo klasifikaciju pragmafrazema s komponentom *smijeh*:

4.8.1. Ekvivalentni pragmafrazemi

- *atak śmiechu* – *napad smijeha*;
- *dusić się (krztusić się) od śmiechu / ze śmiechu* – *daviti se (gušiti se) od smijeha*;
- *konać (umierać) ze śmiechu* – *umirati od smijeha*;
- *komuś nie (jest) do śmiechu / komuś jest nie do śmiechu* – *nekomu nije do smijeha*;

- *on (ten) w śmiech* – a on u smijeh;
- *padać ze śmiechu* – padati od smijeha;
- *pękać ze śmiechu* – pucati od smijeha;
- *skrećać się ze śmiechu* – savijati se od smijeha;
- *śmiech bierze kogoś* – smijeh koga hvata;
- *śmiech brzmi* – smijeh se razliježe, (odjekuje);
- *śmiech hieny (puszczyka)* – smijeh hijene;
- *śmiech przez łzy* – smijeh kroz suze;
- *tarzać się ze śmiechu* – valjati se od smijeha;
- *uderzyć w śmiech* – udariti u smijeh;
- *umrzeć (zdechnąć) ze śmiechu* – umrijeti (krepati) od smijeha.

4.8.2. Neekvivalentni pragmafrazemi

- *jak na śmiech* – kao za lijek (malo);
- *ktoś śmiechu wart; coś śmiechu warte* – netko nevažan, koga se može ismijavati; nešto je smiješno, to je smijurija;
- *łzy stoją komuś w oczach od śmiechu (ze śmiechu)* – smijati se do suza;
- *robić śmiechy z czegoś* – praviti komediju iz čega;
- *śmiech kogoś porywa* – netko dobiva napade smijeha; netko se kida od pustoga smijeha (usp. Kušar 1993:182);
- *wybuch śmiechu* – napad smijeha.
- *zrywać boki ze śmiechu (od śmiechu)* – pucati od smijeha, valjati se od smijeha;

4.8.3. Djelomično ekvivalentni pragmafrazemi

- *dzwonić srebrnym śmiechem* – smijati se zvonkim smijehom;
- *można umrzeć (zdechnąć) ze śmiechu* – może se umrijeti (krepati) od smijeha;
- *niewiele trzeba komuś do śmiechu* – malo je komu potrebno za smijeh (da se smije);
- *parsknąć (wy/buchnąć, prychnąć, gruchnąć, huknąć) śmiechem* – prasnuti u smijeh; puknuti / pucati od smijeha;
- *ryknąć/ ryczeć (zarzeć) śmiechem* – riknuti/ rikavati (urlati) od smijeha;
- *śmiech dzwoni* – smijeh odzvanja (odjekuje);
- *śmiech poszedł* – smijeh se razlegao (zaćuo se, krenuo je);
- *śmiech powiedzieć* – smiješno je reći;
- *trzymać się za brzuchy ze śmiechu* – držati se za trbuh od smijeha;

- *uderzyć śmiechem* – udariti u smijeh;
- *zarażać kogoś śmiechem* – imati zarazni smijeh, zarazno se smijati;
- *zataczać się od śmiechu (ze śmiechu)* – valjati se od smijeha;
- *zrywać boki ze śmiechu (od śmiechu)* – pucati (valjati se) od smijeha;

5. Auditivni pragmemi i pragmafrazemi s komponentom plač (płacz)*

Slično kao prethodna skupina pragmeza i pragmafrazema, i plač se može svrstati u auditivne znakove jer se realiziraju zvukom i glasom. No plač je istovremeno praćen gestama kao vizualnim elementima, kao i smijeh. Budući da smo do sada pokazivali transformaciju neverbalnoga koda u verbalni, odnosno ujezikovljavanje gesta, i ovdje se mogu izdvojiti različite geste plača. Plač je međutim izravno povezan i s proprioceptivnim (eksteroceptivnim) pragmemima jer ga prate suze kao izlučine koje se vide na licu. O njima ovise i vrste gesta (npr. *brisanje suza, liti (krokodilske) suze* itd.).

Imenica *plač* nastala je od glagolske radnje udaranja (od grčke riječi *plesso* u značenju: tučem, udaram, a ova od *pie*. **plāk* – udarati, tući. W. Boryś navodi da je u slavenskom leksiku povezana najvjerojatnije s pogrebnim obredima (Boryś, 2005:442). A. Brückner navodi i zanimanje *placzka* (osoba unajmljena za plakanje na pogrebu, narikača) (Brückner, 1957:419). A. Gluhak povezuje glagol *plakati* s udaranjem u prsa (lat. *plānctus*), a od indoeuropškoga korijena **plāk-*, **plāg-* i **plēk-*, **plēg-* istoga značenja: *udarati*. Latinski oblik *plāgā* označuje *udarac, ranu* i *štetu*. Latvijski oblik *placināt* znači *usmjeriti* i *brusiti* (potonje zbog španjolskoga brušenja koplja na remenu). U keltskome je opet polazno značenje **plank-jā* povezano s početnim udarcem, a od glagola *lanceāre* dolazi i francusko *lancer* u značenju *hitnuti, baciti, potjerati*. Od toga je posuđen današnji glagol *lansirati* (Gluhak, 1993:483).

U Rječniku stranih riječi pod natuknicom *lamentacija* navodi se da potječe iz latinskoga *lamentare*, što znači: **naricati, tugovati**. Klaić pritom navodi niz sinonima kao što je: *žalovanje, tužaljka, tužbalica, tužnjava, žalopojka, zatim kukanje, kuknjava; jauk, jadikovka, jadikovanje, jadovanka, jadanje; plač; teškanje; naricanje, naricaljka*. Od glagola navodi značenja: *tužiti se na sudbinu, lelekat, lamentirati*, a nema oblika *kukati* (Klaić, 2004:784). Iz tih se sinonima mogu izdvojiti različita značenja ove pojave:

* Tekst u kraćem obliku biti izložen na međunarodnom slavističkom skupu u Opatiji, 22.-25. lipnja 2009. godine i objavljen u časopisu "Riječ", br 3, 2010., str. 71 - 81.

- Jedno značenje povezano je s plakanjem kao s psihofizičkom pojavom izazvanom nekim tužnim događajem koji je utjecao na uplakanu osobu.
- Drugo je značenje naricanja, tj. plakanja narikače nad grobom i to je hi-njeno plakanje.
- Treće značenje ima skup sinonima oko **jadikovanja** koje Klaić definira kao tuženje na sudbinu (polj. *narzekanie, stękanie, lamentowanie*). Ovi sinonimi mogu imati i negativno značenje kad se radi o neopravdanom **kukanju, pritužbama, lelekanju**.
- Četvrto značenje ima leksem **jadanje; skarżenie się** kao uzajamno po-vjeravanje osobnih negativnih doživljaja, npr. između dviju bliskih osoba.
- Peto značenje odnosi se na literarni žanr: **tužaljke, tužbalice, žalopojke, elegije**.
- Šesto značenje leksema **żalba** ili **tużba** rabi se u hrvatskom pravnom rječ-niku, polj. *skarga, zażalenie*.
- Sedmo je značenje obilježeno jer se obično rabilo u narodnim pjesmama: **lelekati, lelek; lametacja**.
- Osmo je značenje religijsko i odnosi se na **plač** na postajama Križnoga puta u kršćana. A. Borowiec izdvaja latinski termin *mysterium lacrimarum* (misterij suza) te spominje tzv. *kulturu plača i przedstawienia dolorystycz-ne* (doloristično predstavljanje) kao stereotipne religijske simbole u doba baroka. U toj vjersko-književnoj vrsti plač se naziva pragmafrazemima *lanie śłozów, rozrywający piersi szloch* (lijevanje suza, jecaj što razdire grud). Ovisno o uzroku plača u literaturi se razlikuje molećivi plač (*placz błagającego*) i plač zaljubljene osobe (*placz zakochanego*) (Borowiec 2007:31-33, 35).

Leksem *plač*, polj. *placz* ima različite nazive, ovisno o jačini emocije koja čovjeka navodi na plač. Nazivi plača ovise i o tome radi li se o negativnoj ocjeni tuđega plača (*cmizdrenje, bećanje, naricanje, lamentiranje, cviljavina, cmoljenje, drećanje, deračina, zavijanje*; polj. *beczenie, narzekanie, lamentowanie, kwilenie*) ili o pozitivnom suosjećanju s ožalošćenom osobom (*jecanje, jaukanje, bolno plakanje, žalosno plakanje, oplakivanje*). Iz toga se izvode i atributivne podcjenjujuće imenice negativne konotacije za plačljive osobe: *plačljivac/plačljivica, plačljivko, cmizdro, cmizdravac/cmizdravica, cmoljo, drečalo, drečalica*, polj. *beksa, plaksa*.

Marcel Kušar u 19. stoljeću pod natuknicom *plač* opisuje najprije dječje geste plača: „Kad *dode* djetetu na *plakanje*, najprije *se prći* ili *prći* (kao opruža) *usne na plač* (Dijete *se naprcilo*, dijete *naprcilo*, oprćilo usne na plač, *napelo je gubicu*), *krevelji se* (krivi usta i plače), pak *udari, okrene, brzne plakati, ci-*

kne u grozan plač.” On razlikuje i neprestano plakanje ili *plačinja*, a takva djeca su *plačkava*, dijete je *plačko*. „Suze udaraju, naviru na oči, skaču, lete, polijeću iz očiju”, zatim *se omiču (omaknu se) niz lice, rone se (odrone se) od obraza*; suze *grohnu* čovjeku niz obraze, *gruhnu* mu *potokom*; od boli mu suze *prokapaju*, tople ga suze *propanu*, *trostruke* ga suze *promaknu*; čovjek suze *lije, roni, proljeva, gorke suze valja*, i od milja *se prosiplje suzama*”. Tko puno plače, kaže se da „*suza suzu stizat’ ne prestaje*”, kada tko *ljuto plače*, kaže se da plače *kao ljuta godina* ili *kao malo dijete*, a ako tko „*žalostivo govori ili čini*, reče se: *iz kamena bi suza udarila*”. Po završetku plača čovjek „*ubriše ili utre suze*”. Kušar definira *ridati* kao: *plakati vičući*, a *zacenuti se od plača* znači: *zadušiti se, zajecati*. Navodi on i glagol *svisnuti*, što se danas povezuje s velikom tugom (npr. *presvisnuti od žalosti, od tuge*). Primjećuje i da od plača „*podbuhne (kao oteče) lice*”.

Osim plača Kušar navodi i imenicu *jadikovanje* sa sinonimima *jadikovati, jadatai, jaditi, izjaditi, tužiti, ujedati za srce, naricati, cviljeti, pištati, cičati (kao lastavica, kao gorske vile, kao zmija u procjepu, da se do Boga čuje), kukati (kano kukavica), jaukati, jaokati (govoriti: jaoh meni), ajmekati (govoriti: ajme meni), lelekati (govoriti: lele meni, kukulele), kamkati (što kamkaš, nećeš od mene ništa izkamkati, tj. dobiti kamkanjem, danas se govori: kamčiti, iskamčiti kada se što dosađivanjem izvabi, izmoli i sl.), teškati se (govoriti: teško meni), vajkati se (govoriti: vaj, avaj)* (Kušar 1993:183 i 184).

Kušar navodi i staru uzrečicu *dere se tko uz tuđa nosila* („kada tko bez razloga žali za tuđom stvari”. I danas je glagol *derati se* negativno obilježen kao dječji plač bez razloga ili kao jadljivi plač ako dijete ne dobije ono što želi. Kušar navodi i poslovicu: „*koga tišti, onaj i vrišti*” te tako spominje još jedan oblik glasnoga i prodornoga plača – *vrištanje, vrisak* ili *vrisku* (ibid.: 184).

5.1. Fiziološki pragmemi plača s odgovarajućim uzvicima

Plač je fiziološka pojava čiji su uzroci emotivne prirode (osjećaj žalosti, velike pozitivne ili negativne uzbuđenosti, usp. *smijeh do suza, ganutost*), ali mogu se i voljno izazvati (*glumljeni plač, naricanje* kao zanimanje *narikača*, polj. *placzki; lamentacija*). Fizički se plač izražava izbacivanjem slane tekućine (suza) iz suznih žlijezda u oku. D. Morris kaže da suze „kada se luče u malim količinama, one čiste i štite oči, ali tokom obilnog plakanja izgleda da im je jedina funkcija prenošenje socijalnih signala, te onda ključ za našu interpretaciju leži u ponašanju. Kao i kod smijeha, poticanje intimnosti je, izgleda, njihova glavna svrha” (D. Morris, 1990:21). Međutim, jaki plač ima i funkciju smanjivanja tuge, emocionalnoga pročišćivanja, oslobađanja od napetosti.

Usporedimo poljski frazem *wybuchnąć płaczem* (hrv. *briznuti u plač*) koji uspoređuje nagli početak plakanja s eksplozijom, a on je znakom unutarnje napetosti tijela. Adekvatni hrvatski prijevod frazema nosi sliku naglog izbijanja vode, što se opet može povezati s frcanjem suza iz očiju.

Nazivi tipova plakanja ograničeni su fiziologijom emocije i njezin su rezultat. Izraženi su lučenjem žlijezda (suznih, slinovnih i nosnih), titranjem glasnica te isprekidanim udisanjem zraka ili ispuštanjem neartikuliranoga zvuka tipičnoga za plač. U takve pragmeme mogu se ubrojiti sljedeći imenički leksemi:

- *suze* (polj. *łzy*): plač je povezan s drugim neverbalnim fiziološkim znakovima kao što su:
- *šmrcaње* (izlučivanje tekućine iz nosa i gutanje, polj. *szlochanie, tykanie*); *šmrc-šmrc*; *szloch*;
- *slinjenje*, polj. *wydzielanie śliny, ślinienie*; Ø; Ø;
- *uzdisanje, uzdasi*, polj. *wzdychanie*; *ah, ajoj, ajme, teško meni, kuku meni*; *ojej, olaboga*;
- *cviljenje*, polj. *kwilenie*; Ø; Ø;
- *jecanje* (isprekidanost udisanja zraka, polj. *chlipanie, szlochanie*); Ø; *chlip-chlip*
- *cmizdrenje*, polj. *beczenie; bee, lee*; polj. *bee*; Ø;
- *kmečanje*, polj. *kwękanie; kme-kme*; Ø;
- *vrištanje* polj. *głośnie płkanie, wrzask*; Ø; Ø;
- *ridanje* (žalosno i glasno plakanje), polj. *utyskiwanie, buczenie, zanoszenie się płaczem*; Ø; buu;
- *deranje* (glasno i jadljivo plakanje); *derati se*, polj. *drzeć się*; Ø; Ø;
- *kukanje* (tuženje), *kuku*; polj. Ø;
- *jaukanje* (uzdisanje uz plač), *jao meni*; polj. *olaboga, jejku, o jej*;
- *tuljenje, tuljavina; auu* (*tuliti kao sirena*); polj. *wycie*; Ø;
- *zavijanje*, polj. *wycie*;
- *lelekanje* (*lele*); polj. Ø
- *urlanje, urlikanje*; polj. *wycie, darcie*.

Suze mogu biti radosnice ili posljedica jakoga smijanja (pozitivno ocjenjivani pragmemi). Za razliku od gorkih suza, ove su „slatke”. *Suze* kao posljedica žalosti izazivaju suosjećanje s osobom koja plače. Takve su *suze gorke* (povezivanje okusa gorkoga i osjećaja gorčine) i *krvave* (*gorzkie, krwawe łzy*). *Suze* se *rone, liju*, u poljskom jeziku rabe se isti glagoli (*ronić, lać*).

Na različite tipove i nazive **plakanja** može se pragmatički gledati na dva načina: **pozitivno**, suosjećajno (*ridanje, jecanje, glasno plakanje, lelekanje*,

naricanje) ili **negativno** (*cmizdrenje, cmoljenje, kmečanje, kukanje, tuljenje, urlanje, zavijanje*). Ovisno o kontekstu, način plakanja sličan životinjskomu plaču s tankim i visokim glasom, *cviljenje, cviljavina; kwilenie*, može se shvatiti pozitivno ili negativno. Katkada se tužnim cviljenjem naziva i glas violine (polj. *placz wiolonczeli*).

Šmrcanje u hrvatskom jeziku ima dva značenja: može odnositi na prehladu te na pojavu uz plakanje – lučenje tekućine iz nosa i njezino uvlačenje udisanjem.

5.2. Paralingvistički zvukovni pragmemi plača

Ovi znakovi ostvaruju se glasom kroz uzvike i onomatopejske riječi. Imaju raspon od uzvika *jao, joj, ajoj, ajme, kuku, lele*, preko verbaliziranih imenica *jauk, lelek*, glagolskih imenica *jaukanje, jadikovanje, kukanje, lelekanje*, do apstraktne imenice koja čuva onomatopejski korijen: *jadikovka* (usp. pjesmu Tina Ujevića *Svakidašnja jadikovka*), kao i *kuknjava* od glagola *kukati*. Svi ovi primjeri imaju u korijenu uzvik, onomatopeju pa ih nazivamo gestolekse-mima.

Često se plakanje čovjeka uspoređuje s glasanjem zvijeri: *tuljenje, zavijan-je, tuliti, zavijati, arlaukati, urlati* (uzvik *auuu*), a jecanje se može usporediti s *meketanjem* kože (polj. *beczenie*). Takvo plakanje govornik negativno ocjenjuje, ismijava. Od ptice kukavice posuđeni su hrvatski onomatopejski leksemi: *kukanje, kuknjava, kukati*. Imenica *jad* (polj. *biada*) omogućila je tvorenje sekundarnoga uzvika (usp. slavonsku narodnu pjesmu *oj tugo, jadi – jadi, jadi, ne valja što radi*) te glagolske imenice i glagole: *jadikovka, jadanje; jadatai se*, polj. *biadolić*. Osim navedenih imenica tvore se i trajni glagoli: *jaukati, lelekati, jecati, kukati* itd.

Fonem *l* od onomatopeje plača prisutan je i u latinskoj posuđenice u oba jezika: *lamentacija, lamentirati; lamentowanie, lamentacja, lamentować*.

Isključivo s plačem povezane su imenice *lelekanje i naricanje*, ostale se mogu odnositi i na bol (*jaukanje*) ili na nezadovoljstvo (*kukanje, jadikovanje; narzekanie, biadolenie*).

- *jaukanje, lelekanje* polj. *stękanie*;
- *kukanje, jadikovanje, lamentiranje*, polj. *narzekanie, lamentowanie, lamentacja*;
- *naricanje* (naučeno plakanje riječima, plakanje narikača), polj. *biadolenie, płakanie płaczek*.

Ovi paralingvistički zvukovni znakovi izražavaju se kroz jezični znak posebnom intonacijom, bojom glasa u kojemu se čuje plač, isprekidanim izgo-

vorom riječi. Kroz govor se čuje smijeh, plač, radost, tuga, dakle svi ovi intra-ceptivni pragmemi koji osjet pretvaraju u osjećaj. Ovi su pragmemi pretvoreni u lekseme s onomatopejskim korijenom.

Pragmem *naricanje* više nema onomatopejskoga korijena, nego je u njegovu temeljnom značenju *riječ, reći, izricati*. Zato je on posve leksikaliziran i postao je verbalnom gestom (leksogestemom) jer označava svjesno plakanje uz uporabu riječi.

5.3. Neverbalne geste uz plač

Uz plač su vezani i neverbalni ekstralingvistički znakovi:

5.3.1. Geste ruku:

- obujmljivanje lica dlanovima, polj. *kładzenie dłoni na twarz*,
- grebjenje lica noktima, polj. *drapanie paznokciami*,
- brisanje nosa, polj. *wycieranie nosa*,
- brisanje očiju, polj. *pocieranie i wycieranie oczu*,
- brisanje suza i nosa rukavom, polj. *wycieranie łez i nosa o rękaw*,
- zakrivanje očiju, polj. *zakrywanie oczu*, (rukama, rupčićem i sl.),
- udaranje rukama o prsa, polj. *uderzanie się w piersi*,
- kršenje ruku, polj. *załamywanie rąk*,
- čupanje kose, polj. *wyrywanie włosów*,
- razdiranje košulje, polj. *rozdarcie koszuli*,
- sklapanje ruku u znak molitve i kajanja, polj. *składanie rąk modlitwie*.

5.3.2. Mimika (geste lica):

- stiskanje očiju, polj. *zaciskanie oczu*,
- podizanje obrva, polj. *podnoszenie brwi*,
- podizanje glave i suznih očiju prema nebu (obraćanje Bogu s pitanjem: *zašto si me tako kaznio, zašto patim?*), polj. *podnoszenie głowy i oczu ku niebie*,
- pućenje (prćenje) usana, polj. *stroić miny do płaczu*,
- podrhtavanje brade, polj. *broda drży (zadrżała)*,
- razvlačenje usana, polj. *rozciąganie warg*,
- rastvaranje usana, polj. *podłużne rozwarcie warg*,
- pokazivanje zuba, polj. *pokazywanie zębów*.

5.3.3. Geste tijela:

- grčenje (uvijanje) tijela, polj. *kurczenie (kulenie) ciała*,
- klecanje nogu u koljenima, polj. *drżenie, uginanie nóg*,
- padanje na koljena, padanje ničice (*padanie na kolana, padanie nice*),
- klanjanje (*ukłony*, npr. u crkvi; *kniksy* uz pozdrav djevojčica ili na kazališnim daskama),
- križanje u znak okajanja grijeha (*przeżegnywanie się*).

5.4. Plač u književnosti

Plač kao književni žanr elegije poznat je u poljskoj i u hrvatskoj književnosti (od biblijskih motiva, usmene narodne književnosti pa sve do suvremene poezije).

U romantičnom djelu *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića plač je rezultat kajanja za učinjene grijehе oholosti, razmetanja, ljenčarenja i plitkih provoda. To je plač pojedinca kao okajanje njegovih grijehа i priznavanje pogriješaka.

Svakidašnja jadikovka Tina Ujevića plač je staroga i bolesnoga čovjeka koji se osjeća mlad u duši, to je plač zbog rastanka s ovozemaljskim životom, ali i zbog nerazumijevanja okoline. To je plač čovjeka koji je bespomoćan, slab, bez sestre i brata, bez oca i majke, bez drage i druga, koji besciljno luta „od nemila do nedraga”, „dolinom svijeta turobnom”. Njegova samoća nije uzrokovana njegovim grijehom, nego je određena sudbinom koju mu je Bog dao.

Književno djelo Pavla Rittera Vitezovića *Plorantis Croatiae saecula duo* govori o dva stoljeća plača Hrvata zbog nanošenja zla od turske okupacije. To je plač čitavoga naroda zbog agresije na njega, zbog povijesnih nepravda, zbog nemoći da se odupre napadima i zlodjelima neprijatelja.

Proučavajući staru hrvatsku književnost, A. Borowiec cijelo poglavlje svoje knjige *Književnost i tajna* posvećuje suzama i plaču (*Mysterium lacrimarum*). Između ostaloga citira i poemu Richarda Crashawa ("The Weeper") u kojoj su suze Marije Magdalene „biseri, dragulji, balzam, potoci, vatra, mlijeko, vino” (op. cit., str. 43), dakle nešto pozitivno i lijepo.

Sv. Katarina iz Siene, kako navodi A. Borowiec, u jednom od svojih djela napisala je cijelo poglavlje o suzama (*Nauka o łzach*), gdje je razlikovala 6 tipova suza:

- „Łzy pierwsze to łzy ludzi złych, są to łzy potępienia.
- Drugą kategorię łez tworzą łzy bojaźni, wylewane są przez tych, którzy podnoszą się z grzechów, płaczą oni ze strachu i obawy przed karą.
- Trzeci rodzaj łez to łzy tych, którzy zaczynają płakać słodko, czyli z miłości, która jest jeszcze niedoskonała. Ludzie ci podźwignęli się z upadku i zaczynają służyć Bogu, ich łzy są również niedoskonałe.

- Czwartą kategorię łez stanowią łzy tych, którzy doszli do doskonałej miłości bliźniego, a Boga kochają bez względu na korzyści własne. Ich łzy są doskonałe.
- Piąty rodzaj łez łączy się z rodzajem czwartym: wylewają je ludzie, którzy zjednoczyli się z Bogiem, są to łzy słodczy, wylewane z błogości.
- Istnieje jednakże jeszcze jeden rodzaj łez, które nie są wylewane, nie płyną one z oczu, ale czynią zadość tym, którzy chcieliby płakać, lecz nie mogą. Są to łzy ogniste, łzy Ducha Świętego”. (Borowiec 2007:46-47)

Ove kategorije suza A. Borowiec svodi na *suze smrti* koje potječu od osjetilne ljubavi (miłość zmysłowa) te na *duhovne suze* koje obogaćuju duhovni život (Borowiec 2007:46-47).

Iz navedenoga nauka o suzama proizlazi da čovjek plače kad mu se nanosi zlo, kada je u strahu od kazne, kad je ganut ili dirnut osjećajima, kad shvaća svoj grijeh i kaje se, kada osjeća svoju nemoć i kada spoznaje Boga u smrtnom času žaleći za zemaljskim životom.

U poljskom i hrvatskom jeziku razlikuju se ovi uzroci plača:

- *plakać ze złości* – *plakati od jada* – plakati od nemoći,
- *plakać ze szczęścia* – *plakati od sreće* (*liti suze radosnice*),
- *plakać ze wstydu* – plakati od srama,
- *plakać z bólu* – plakati od bolova,
- *plakać ze żalu* – plakati od tuge (żałosti).

U poljskoj književnosti najljepše stihove od tuge spjevao je Jan Kochanowski u 16. stoljeću, povodom smrti dvogodišnje kćeri. On malu Orszulu oplakuje u 18 tužbalica (Treny), a u 19. tužbalici prestaje plakati jer u snu dobiva utjehu s neba, od majke koja mu pokazuje smisao ovozemaljskoga života u trpljenju, strpljivosti, radu i molitvi te ljepotu zagrobnoga života, oslobođenoga svih patnji.

Osim plača Kochanowski opisuje i uspoređuje svoje žalosne osjećaje sljedećim metaforama i gestama patnje: *łzy Heraklitowe, lamenty, skargi Symonidowe, troski, wzdychania, żale, frasunki, ręk łamania, niepobożną śmierć, smutki, żalościwość, suszenie kości, śpiewanie martwym, poty, krzywdy, krajanie serc rodziców, niefortunny ojciec, wziąć duszy połowicę, tęsknica, żal nieuśmierzony, krwawy płacz, skryte rany, żalność przejmuje do kości, ruszać rany, smutne serce, serce boli, żal surowy, lać łzy, złości* te ih suprotstavlja pozitivnim emocijama utjehe i radosti kao što su: *pociechy, śpiewy żywym, jasności słoneczne, stopeczki kochanej córeczki, wdzięczne ukłony, miłe dziecię, Orszulo moja wdzięczna, namilsza dziewczka, uśmierzyć, zgoić, utolić, nadzieje, ratunek, miłosierdzie, litość*.

5.5. Pragmafrazemi plača

Pragmafrazemi plača imaju imeničku ili glagolsku sastavnicu s korijenom ili cijelom imenicom *plać*, imenicom *suze* i glagolom *plakati*.

• ***placz i zgrzytanie zębów*** (*plać i škrgut* zubi) – biblijska je slika koja se povezuje s kricima grješnika iz pakla, a u pragmafrazemu se iskazuje vizualnim pragmemom plakanja te paralingvističkom gestom škrgutanja zubiju zbog muka te ga možemo ubrojiti u kultureme;

Sljedeća skupina pragmafrazema odnosi se na iznenadni početak plakanja:

- *dostać ataku **placzu*** – *dobiti napad plača*,
- *ryknąć (wybuchnąć) **placzem*** – *briznuti u plać* – naglo (odjednom) zaplakati,
- *uderzyć w **placz*** – *udariti, briznut u plać* – naglo početi plakati;

Dugotrajan plać koji se ne može utoliti i koji postaje aktivni entitet što guši i oduzima život prikazuju slikovito ovi pragmafrazemi:

- *nie móc utulić się w **placzu*** – *ne moći prestati plakati*
- ***placz** dławi (dusi, porywa) w piersiach* – *plać razdire grud (srce)*,
- ***placz** rozdziera serce* – *plać razdire koga (čije srce se kida)*,
- *zbiera się komuś **na placz*** – *plaće se komu* – netko je žalostan;
- ***placz** wstrząsa kimś* – *netko drhti (trese se) od plača, plać ubija (razdire) koga*.

Paralingvistički pragmafrazem povezuje govorenje s plačućim glasom:

- *mówić z **placzem*** – *govoriti kroz plać* – govoriti plačnim glasom;

Ekstralingvistički (gestovni) pragmafrazem pokazuje posljedicu plača, prolijevanje tekućine koju zovemo suzama. Jaki plać povezan je s izlijevanjem **suza** koje teku kao kiša, koje se liju kao voda, potok:

- *wylewać <gorzkie> **łzy*** – *prolijevati (liti) <gorke> suze*;
- *rzęsiste **łzy*** – *potok suza; guste suze*

Posebna vrsta suza su glumljene, namještene, neiskrene suze:

- ***łzy** krokodylowe* – *krokodilske suze*.

Težak plać u hrvatskom se jeziku ogleda u glagolu:

- *gušiti se u **suzama*** – *dusić się we **łzach***.

U plaču tražimo saveznika i njegovu sućut, što se iskazuje glagolom **plakati**:

• **plakać** komuś w mankiet (*plakati komu na ramenu, tražiti čije rame za plakanje*)

• *żalić się, wyżalać się, wyplakiwać się* (žaliti se, tužiti se komu, plakati komu – pokazivati svoje nezadovoljstvo).

Kad smo nemoćni, najčešće sjedamo (nemamo snage stajati) i plačemo od jada, kako to pokazuje poljski koncept, dok je hrvatski sasvim drukčiji:

nic tylko siąść i plakać – to je žaliboże, nema koristi plakati za prolivenim mlijekom (bespomoćnost);

Jačina plakanja određuje se usporedbom koja ima različitu sliku u poljskom i hrvatskom jeziku:

plakać jak bóbr – **plakati** kao ljuta godina (*kao kiša, kao malo dijete*) – jako, neutješno, gorko plakati;

Tuga se izražava bezsubjektnim glagolima u oba jezika:

chce się komuś plakać – plače se komu – netko je žalostan.

* * *

Iz svega možemo zaključiti da se u ujezikovljavanju neverbalnih emotivnih oblika razlikuju tri osnovna stupnja: a) neverbalni (ekstralingvistički) znakovi (signali i simboli); b) paralingvistički elementi koji se realiziraju zvukom (neartikulirano) ili glasom (artikuliranim uzvičnim fonemima konkretnoga jezika); c) verbalni znakovi (leksemi-pragmemi, gestoleksemi i leksogestemi te pragmafrazemi).

Veći dio frazema motiviran je ekspresijom lica i tijela te se njihova slikovitost temelji na opisu simptoma, ponašanja, djelovanja i fizioloških stanja povezanih sa smijehom ili plačem.

Ova je analiza pokazala neke aspekte smijeha i plača ukazujući na temeljna značenja te na emotivne pojave zajedničke svim ljudima, pa tako i Hrvatima i Poljacima.

U ovom smo poglavlju prikazali tri temeljna tipa auditivnih znakova (ekstralingvističke, paralingvističke i lingvističke znakove). Svaki od njih sudjeluje u komunikaciji kao poboljšivač i pojačivač razumijevanja govorom, smijehom ili plačem.

Ekstralingvistički auditivni znakovi povezani su s osjetom sluha, vida i opipa jer se realiziraju pomoću pokreta i zvuka.

Paralingvistički auditivni znakovi neodvojivi su od lingvističkih, ali se izražavaju drugim sredstvima (bojom glasa, melodijom, šutnjom, ritmom disanja, intonacijom, duljinom trajanja) koja ovise samo o slušnom kanalu.

Lingvistički auditivni znakovi najkompliciraniji su jer ih čine pojedinačni leksemi, poredbe kojima se glavni leksički dio dodatno proširuje u svrhu pojačavanja osnovnoga značenja te frazemi čije sastavnice su leksemi koji se odriču svoga pojedinačnoga značenja u korist jednoga novoga značenja. Ako im se može pripisati i dodatno emotivno, modalno i/ili ilokutivno značenje, oni postaju pragmemima i pragmafrazemima. U članku se izdvajaju auditivni znakovi koji se iskazuju govorom, smijehom ili plačem, a mogu se realizirati i kroz vizualni kanal kad bivaju zapisani.

Lingvistički znak može potpuno izgubiti svoje leksičko značenje i tada se naziva praznim znakom (*wyrazy puste* prema Pisarkowoj, 1975) koji dobiva novo, pragmatično značenje u komunikaciji. Takvim se znakovima ispunjava neugodna šutnja dok se govornik koncentrira na ono što želi reći. Oni se mogu svrstati u znakove koji se rabe kao metajezični operatori teksta (Winiarska, 2001.), obično se u pisanju odvajaju zarezima kao umetnute riječi i zato se mogu zvati čak i podštapalicama, jezičnim tikovima (Pintarić, 2002.) ili leksičkim signalima (Pisarkowa, 1975.). I u gramatici staroga tipa takvi su znakovi izdvajani i nazivani npr. uvodnim riječima (*вводные слова* - ruska gramatika), pomoćnim riječima, modalnim riječima i slično. U jeziku oni dobivaju funkciju modifikatora pa ih H. Zwolski (1985.) zove *modulantima*. Oni mogu osim vizualnih obuhvaćati i auditivne znakove.

Posljednje dvije skupine (pragmemi smijeha i plača) povezane su i s proprioceptivnim znakovima jer su odraz unutarnjeg emotivnog stanja čovjeka i uz to pokazuju fiziološku reakciju organizma. Smijeh i plač zato su *sinergijski pragmemi*, tj. realiziraju se različitim tipovima znakova, a osjećaju se različitim osjetilima. Kako je njihov najvažniji izraz slušan (mogu se razlikovati i ako ne vidimo komunikatora), ubrojili smo ih u auditivne pragmemi i pragmafrazeme.